

ZA RAVNOTEŽU UMJETNIČKIH I GRAMATIČKO-PRAVOPISNIH ELEMENTATA

Ljudevit Jonke

Izlaze kod nas djela naših književnika i doživljuju različite sudbine. Jedna su prihvaćana s oduševljenjem i o njima se mnogo govori i piše, a druga nakon nekoliko nepovoljnih ocjena prekrije val zaborava. Za najveći dio čitalaca književno je djelo u prvom redu umjetničko svjedočanstvo o ljudima i događajima u izvjesnom prostoru i vremenu. U tom su pravcu usmjerene i ocjene naših kritičara, koji pritom ističu, u kolikoj je mjeri književnik umjetnički izrazio ono, što je htio, svoja shvaćanja i osjećanja, i koliko je uspio oživjeti svijet, o kojem pripovijeda. Živi li to sve pred nama, ili je sve to možda samo mrtvorodenčad? Svakako važna pitanja, na koja nije tako lako odgovoriti, jer odgovorom na njih ulazimo u srž umjetničkog stvaralačkog procesa, dakle u područje, koje zahtijeva od ocjenjivača i umjetničko osjećanje i tanahnost prosuđivanja. Ali pri takvim ocjenama u nas se rijetko ulazi u ocjenu građe umjetničkog djela, u ocjenu umjetnikova jezičnog izraza. Ono se doduše dodirne u glavnim crtama, s nekoliko ustaljenih fraza, što nije nikako dovoljno za tako važan sastavni dio umjetničkog djela. O jeziku umjetničkog djela treba naprotiv govoriti najprije analitički, jer tek poslije izvršene analize sintetički sudovi djeluju uvjerljivo, tek poslije takve analize prestaju biti impresija i postaju saznanje. Nije dovoljno sažeti ocjenu u nekoliko općih fraza, koje govore u isti mah i previše i premalo.

Marinkovićeva zbirka pripovijedaka »Ruke«, koju je izdala zagrebačka »Kultura« god. 1953., ocijenjena je od naše kritike vrlo povoljno, a nagrađena je i državnom nagradom. Opći utisak, koji osjeti čovjek poslije čitanja te knjige, vrlo je pozitivan. Pročitali smo djelo pisca, koji ima i umije što da kaže. A jezikom se zaista služi majstorski. Šta li je sve ostvario na dvadesetak strana pripovijetke »Andeo«! Pogledajmo njegovu rečenicu na 90. strani: »O, ljudi lopovi, ljudi miševi, ljudi prolaznici, pijetli, jutarnji tramvaji!« Kako li je to zgusnuto, sadržajno, aktualizirano, umjesto uobičajenog, automatiziranog načina pripovijedanja, koji bi mogao biti ovakav: »O, dođite već jednom, ljudi lopovi, pojavite se već jednom, ljudi prolaznici, zapjevajte već, rani pijetli, zadrndajte, jutarnji tramvaji, čeznem za vašim likom i glasom, ne mogu bez vas!« U zajednici s piščevim opisom: »Idu ruke do ruba kreveta, čeznu za svanućem, za zorom na prozoru, za jutarnjim pijetlom, za zvonom, za prvim tramvajem, za prvim prolaznikom i mišem, što bježi u rupu...« ta spomenuta, aktualizirana rečenica: »O, ljudi lopovi...« ne samo što nam govori više od one automatizirane rečenice, nego nas i potresa, povlači za sobom, unosi u središte zbivanja, djeluje poetski. A kad je već postigao svoje, pisac nastavlja na istoj visini: »Ruke žive u tmuni. Bijele mramorne ruke nad crnim vodama granita. Tamo preko zida, pod kupolama i arkadama, u čudnom

gradu mrtvih oblika, bijele ruke rone u mrak sa svojim tužnim gestama, kao da mole malo sućuti, malo jeze, dvije čestite suze u indiferentnim očima...« To nije samo pripovijedanje, to je poezija, koju ne iznevjeruje ni nastavak: »Ni bijesa, ni mržnje, tek neki hladan dodir odvrne majstorov pogled. Čak neka jadna samilost ovlaži mu oči... Majstor krene u mrak. Ni staze posute zvijezdama, ni kaosa nerođenih svjetova! Svega je nestalo! Tek mračno dvorište s teškim blokovima kamenja i slijepim neispisanim pločama...« Pa kad napokon autor ispriča, kako je majstor uklesao datum u anđelovu knjigu kao dan svoje smrti, kako je nakon posljednjeg udarca čekića zavladao mir nad onima u šupi i kako je borba svršila i majstor se predao svome anđelu, čitalac se, sav potresen, trza od snažnog doživljaja, koji je proživio, i razblaži od ljepote, koja ga je zapljusnula. A sve je to postignuto umjetnički raspoređenim riječima, sasvim običnim i poznatim riječima, ali u aktualno zaoštrenom odnosu riječi, koje ne samo dočaravaju, nego i ostvaruju osjećanja, doživljaje, misli, život, zanos i ljepotu.

Kako Marinković iskorišćuje aktualiziranost značenja riječi, poučan nam primjer za to pruža pripovijetka »Prah«. Riječi *registrirati*, *drugarica*, *geometrija*, *čekanje*, *priroda* toliko su nabijene aktualnim sadržajem, da su one u neku ruku okosnica čitave pripovijetke. Neke od njih daju obilježje čitavoj društvenoj skupini, koja pomiče zbivanja naprijed, i govore nam umjetničkim akcentom o vremenu i ljudima, što bi inače automatizirano zahtijevalo čitave odlomke opisa. A koliki su tek efekti postignuti riječju *bijel*, *bijela*, *bijelo* na str. 163. i 170.! »Bila je bijela Ana. Bijela gospa od snijega, od šećera, od oblaka, bijela od tlapnja, od iluzija, od nje-gove bijele, pobožne ljubavi. A onda ste se odjednom istopili, gospo, pred mojim očima. Ostala su samo bijela mjesta, bijele praznine, bijele, lepršave uspomene, što domahuju iz daljine bijelim rupčićima odlaska.« Taj pridjev *bijeli* iskorišćen je ovdje u različitim nijansama značenja s finim prijelazima iz konkretnoga u apstraktno, tako da nakon nekog vremena oživljuje i sadržajno i intenzivno u neobičnoj punini: »Jedan bijeli rupčić zaleprša na suncu. Da, ona, Ana... Bila je u bijeloj ljetnoj haljini bez rukava i s nekim izrezom na grudima... Bila je kao ljeto, kao nebo i more, bijela kao galeb, lebdjela je nad šarenom masom sa svojim šešišom...« Takvo iskorišćavanje riječi značajno je za Marinkovića i u drugim pripovijetkama, na pr. u »Zagrljaju«, u »Karnevalu«, u pripovijetki »Mrtve duše« i dr.

Dakako, u izrazito satiričkim pripovijetkama, kao što su na pr. »U znaku vage« i »Benito Floda von Reltih«, autor se obilato služi i igrom riječi kao sredstvom za postizanje izražajne satiričnosti. „Ma da! Pa i zvali smo te »Samotres«, sjećaš li se? Govorili su ti valjda i drugi »Tresić-Pavičić«, a ti: »samo Tresić«, pa tako — »Samotres.«“ (»U znaku vage«, str. 111.) Ili na str. 196. u »Benitu Flodi von Reltih«: „Tada sam prvi put govorio s mikadom. »Čun ku van, Be-ni-to«, meni će on, a ja njemu odmah natrag: »Gu-bi-cu ču-vaj!« Mikado me samo potapšao po ramenu i promrmljao zbunjeno: »Takotuci«, a to je neka vrst vojničkog ohrabrenja... Kasnije mi je vlastoručno pričvrstio na grudi odličje Crnog Zmaja,

nakon moje pobjede na rijeci Kikuko Takamacu, gdje je pao u ropstvo rumunjski general Paonadascu (čit. Pao na dasku, bilj. moja).“ Potanja ispitivanja pokazala bi, kako je u Marinkovića razmjerno često takvo iskorišćavanje efekata riječi i kako uopće riječ u njegovim pripovijetkama živi neobično intenzivnim životom. Marinković je upravo izvlači iz pozadine općenitosti, automatizacije, i dovodi je u prvi plan, s posebnim i punim životom, određujući je potanje, aktualizirajući je za određenu situaciju i zbivanje. Time dakako postiže intenzivno djelovanje na čitaoca, zaokuplja ga, »hvata u svoje mreže«, ali ujedno očituje duboko unutrašnje osjećanje jezika, osjećanje izvornosti i umjetničke mnogoznačnosti riječi. Sintetički proces nije mu poslije toga težak.

Milina je čitati Marinkovićeve rečenice. Svaka donosi nešto novo, živo, lijepo rečeno, bez nepotrebnog ponavljanja. U pripovijedanju pretežu duge rečenice, no one su uvijek lake i jasne. Da spomenem jednu takvu običnu Marinkovićevu rečenicu: »Te se nedjelje doktor Delongo, kao i svake nedjelje oko deset sati, brijao kod *friseur*a Kukumara, okružen zabrinutim prvacima stranke, koji su pokunjeno šutjeli uokolo po stolicama, čekajući da i sami budu obrijani, pa da svi skupa odu u glavnu župsku crkvu na veliku pjevanu misu, gdje su neki od njih i pjevali u koru uz orgulje.« (Str. 31.) A kako on umije unijeti zanos u svoje pripovijedanje, vidljivo je iz spomenutih već citata iz pripovijetke »Andeo«. Kad se pak ruga, kao da je u elementu: »Pijanac je sasvim blizu prilazio Tresiću, dodirivao mu uši i bradu i pokazivao ga publici, kao što se na sajmištu pokazuju monstrumi, grbavci, patuljci, žene-ribe, prasci sa dvije glave, morski psi, koji su pojeli švedskog turistu...« (Str. 122.)

Marinković je svakako konkretan pripovjedač. Nema u njega mnogo okolišanja, mnogo uspoređivanja, mnogo prenosnosti, premda on osvjetljuje predmet svoga pripovijedanja sa svih strana. Sve je pred čitaocem konkretno, jasno i na dlanu, premda nije ni jednostavno ni beznačajno. „Jesen, jesen... Uz muziku sezonskog šlagera otišlo je ljeto — »Addio Mare«... Jesen se ušuljala u grad nečujno, preko travnjaka i zelenih ploha, prošetala se parkovima, kao ocvala kurtizana u prozirnim svilenim velovima, i od njezina dodira postidjele se breze, kao kreposne djevojčice...“ (Str. 108.) Tako isto konkretno i don Kuzma »isposnički nosi glavu sa dva golema uha, kao pokoru«. A i žandar Ilija kratak je i odrešit: »Nema ti kod mene, moj bato, mile-lale, ljubim rukice, što vele oni u Zagrebu; gdje te dohvatim, tu trava ne niče. Jok!« (Str. 141.) Sve jasno i određeno, bez muke za čitaoca.

Nije moguće u kratkom osvrtu prikazati sva obilježja Marinkovićeve proze gledane kroz jezični izražaj. Ipak valja još istaći, da se i iz ovog aspekta Marinkovićeva proza ukazuje kao proza živahnog i žustrog intelektualca, koji brzo opaža, mnogo vidi i brzo iznosi, jer treba sve da kaže. Tada dakako pretežu kratke rečenice: »Ogleda se po prozorima. Svuda zatvoreni drveni kapci. Brane se, bitange, od žara sunčanoga. Bije sunce s neba, iz vode, sa zemlje, ali nada sve njega se

oni čuvaju, žandara, da ih ne ošine ovim ljutim pogledom, od koga se ugiba. Zna se, iza tih kapaka stoje njuške i kese se kukavički podmuklo, u sigurnosti. Rugaju se. Uživaju!» (Str. 253.) Sve je to kao neko simultano pripovijedanje, kao posljedica istodobnog gledanja u više pravaca. Svakako, i iz ovog našeg aspekta, bez veze sa sadržajem pripovijedaka, Marinković se pokazuje kao vrstan pripovjedač. A kad se još k tome doda pogled uperen u budućnost i sadržaj pun životnosti, tada »Ruke« s pravom pripadaju među naše vrijedne pripovjedačke zbirke. No i opet bih i ovdje skrenuo pažnju na pojedinost, na aktualizaciju: »Bije sunce s neba, iz vode, sa zemlje...« Pogledajte: sunce nije iz vode! Može li se to reći jače?

Ipak ne bi bilo pravedno, da prešutim i jednu slabu stranu ove knjige s našeg jezičnog gledišta. Ili jasnije da kažem: s gramatičkog i pravopisnog. Premda je knjigu izdalo jedno od najuglednijih naših izdavačkih poduzeća i premda je na njoj potpisan i korektor, ipak u njoj ima toliko pravopisnih i gramatičkih pogrešaka, da to znatno prevršuje mjeru onoga, što bi se moglo nazvati normalnim postotkom stamparskih pogrešaka. Zar u takvoj knjizi smije korektor propustiti pogreške u pisanju suglasnika *č* i *ć*? Kako mučno djeluju primjeri *šapče staretinar* (str. 139.), *čorava ti sreća* (250), *ostavili ga na ulici ko pašće* (252), *košcat vrat* (262)! A koliko tek ima pogrešaka u refleksu jata: *bezgriješne* (55), *bdijenje* (88, 107), *odriješnje* (107), *obe ruke* (122, 126), *razbijesnilo* (137), *s posmjehom* (166, 209), *o bdijenjima* (176, 182), *ponedjeljak* (196), *vrtili se* (204), *dva prosijeda čovjeka* (268), *još smiješnjim* (255)! U takvoj knjizi ne bi smjelo biti mjesta ni za konstrukciju pridedloga *za* s infinitivom.¹ Ako se zbog lokalnog kolorita takva konstrukcija i dopušta u razgovoru osoba, u autorovu tekstu ona djeluje kao pogreška. Tako su onda pogreške: *kako on tu još ima za jesti* (37), *ima li tu što za gledati* (124), *prezime mu je bilo nešto za jesti... ili za piti* (110). Ovaj posljednji primjer dolazi doduše u razgovoru, ali se taj odvija u književnom jeziku. Vrlo često nailazimo i na pogrešnu upotrebu dviju negacija *ni ne*; na pr. *građanin ni ne zna* (124), *Don Kuzma ni ne sluteći* (117), *ni ne slušajući staricu* (170), *ni ne vidi* (184), *ništa ni ne mijenja* (202), *čak ni ne smiju* (209), *to ni ne osjeti* (266), *ni ne pogledavši* (251), *kao da ga ni nema* (252).² Umjesto *zaplitati* (44), *proticanje* (90), *zaplitalo* (178), *uplicem* (189), *splicu se* (204) književno je *zapletati*, *protjecanje*, *zapletale*, *uplećem*, *spleću se*. Genitiv plurala od imenice *zub* pravilno glasi *zuba*, a ne *zubi*, kako često nalazimo u »Rukama«, na pr. *iz svojih zubi* (225), *mnogo crnih i pokvarenih zubi* (206), *trinaest zubi* (272), *zubi-koljača*, *zubi-noževa* (273). Ne mogu se opravdati ni likovi *zahrđale* (60, mj. *zarđale*), ni *dahće* (53, mj. *dašće*), ni *dahćeš* (272) pored pravilnoga *zadržćem* (198), ni *istresti ćeš* (234, mj. *istrest ćeš*). Neknjiževne su i rekcije glagola *smrdjeti po čemu* (33, 226), *mirisati po čemu* (255), *pljunuti koga* (223, 224) umjesto pravilnih *smrdjeti nečim* ili *na što*, *mirisati nečim* ili *na što*, *pljunuti na koga*. A ni u pasivnoj konstrukciji ne smije dolaziti akuzativ nego nominativ, pa je

¹ Vidi o tom u *Jeziku* I, 5, str. 151.

² Vidi o tom pitanje u *Jeziku* III, I, str. 24.

pogrešno *ne smije se više ljubiti ruku* (172), a pravilno *ne smije se više ljubiti ruka*.³ Tako je i mjesto rečenice *kao što se već pisalo kojekakve gluposti* (102) pravilno *kao što su se već pisale kojekakve gluposti*. I ne broji se *do tristo* (219), nego *do trista*.

Mučno djeluje i pravopisni nered ove ukusne i na finom papiru odštampane knjige. Tako u njoj nalazimo i *podpredglednika* (237, mj. *potpredglednika*, kako je na 242. strani), pa *čuvara poredka* (260, mj. *poretka*), pa *otškrinuta vrata* (113, mj. *odškrinuta*) pored pravilnog *podcjenjivanja* (254) i *podsmijeha* (213). Tako i na str. 107. čitamo *kod Benediktinaca* i *u samostanu trapista*, premda i benediktince i trapiste po jednakom kriteriju valja pisati malim slovom. Ako se piše pravilno *podijum* (81), valjalo bi pisati i *trijumfalan*, a ne *triumfalno* (25), *triumfirao* (34), *triumfa* (76), *triumfalna svečanost* (162). I čemu da se pišu sastavljeni brojevi zajedno (*stoosamdeset*, 24; *hiljadudevetstodevet*, 194, 196, 197), kad pravopisna tradicija i postojeći »Pravopis« zahtijevaju odvojeno pisanje sastavnih dijelova? I zašto da se u jednoj i istoj pripovijetki piše sad *magistar* (19), a sad opet *magister* (34)? I nije se *wukla use* (41), nego *u se*, kao što i *mada* (111) valja pisati odvojeno, a *u nedogled* (190) zajedno.

No ako se te pravopisne nedosljednosti čine kome možda i sitničave, prava je muka za čitaoca, što u djelu nije u potpunosti odijeljen govor pojedinih lica od autorova teksta, tako da je čitalac često u nedoumici, gdje prestaje govor, a gdje nastavlja pisac. Vrlo mnogo takvih pogrešaka ima u posljednjoj pripovijetki »Zagrljaj«, pa iz nje vadim primjer s 270. strane: — *Kakva sreća, šest-pet! javi se žandar uplakanim glasom. Nikada je, jadan, nije ni imao! i težak mu se jecaj otkine ravno iz srca*. Ispred riječi *javi* pa ispred riječi *nikada* i ispred riječi *i* potrebno je staviti stanku, kakva se nalazi ispred riječi *kakva*. Bez tih stanki čitalac mora odgonetavati po smislu, što se na što odnosi. A »Pravopis« izričito zahtijeva stavljanje takvih stanki. Nažalost, korektor se na to nije ni osvrtao, pa se broj takvih pogrešaka penje vrlo visoko. A zbog toga pak, što ne stavlja stanke, upada u nove neprilike i nagrde, kao što pokazuju ova dva primjera: *Ha, žuri ti se?, zarezži na njega* (245); *magarčino!, srdi se vođa patrole* (243). U tim primjerima dolazi dakle zarez iza upitnika i uskličnika!

A i o stavljanju interpunkcija uopće moglo bi se reći da je bez ikakva oslona na naše pravopisne propise. Evo nekoliko primjera: *Ali, odakle on ovdje?, to je jedino što je mene začudilo* (191). *Na pruži iza botaničkog vrta, zviždale su lokomotive* (207). *Zatim... i još (je) upitao, tko je na redu?* (230)... *a toga se dakako, uvijek nađe u našem poslu* (189)... *a da me ubijete ne bih vam znao reći* (189). U svim je takvim slučajevima, kad god umjetnički izraz ne traži kakvo odstupanje, korektor bio dužan da intervenira. A takvih slučajeva ima vrlo mnogo, broj im se penje unedogled. Korektor je propustio i slagarske pogreške najtrivijalnijeg tipa (*da ge se bar malo bojiš*, 254, *uznemirō se*, 245, *poznavao sa*, mj. *sam*, 265, i dr.), što dakako, kad se sve skupa zbroji, i zbunjuje i ozlovoljava čitaoca.

³ Vidi o tom u *Jeziku* I, 3, str. 90.

Istakao sam ovdje samo najtipičnije pogreške; mnoge pojedinačne i ne spominjem (*Hollywoodi*, 33, *nedaleko onog mjesta*, 69, *kajiš*, 148, *metci*, 206, *mastodonske*, 45, i t. d.). Mislim, da i izneseno pokazuje, da gramatičko-pravopisni elementi »Ruku« nisu na istoj visini, na kakvoj se nalaze njezini umjetnički elementi. Koliko je to krivnja autorova, korektorova ili slagarova, to je teško utvrditi. Držim ipak, da će se svatko složiti s mojim mišljenjem, da pogreške *šapče*, *čorav*, *pašće* (u značenju *pseto*), *istresti ćeš* i sl. ne možemo pripisivati autoru, koji je svojim djelom pokazao, da osjeća i poznaje jezik. Svakako, najveća je odgovornost na korektoru, jer je njemu povjerena briga o gramatičko-pravopisnoj pravilnosti, pa on ne smije dati dozvolu za štampanje (imprimatur), dokle god knjiga nije i s toga gledišta na doličnoj visini. Korektor se nikako ne smije zadovoljiti time, da ispravlja samo slagarske pogreške; njegova je dužnost upravo u tome, da cjelokupna knjiga bude u skladu s gramatičkim i pravopisnim zakonima književnog jezika. Samo na taj način moći će nam napredovati kultura književnog jezika. Inače ćemo tapkati na mjestu i od zgrade do zgrade samo kukati.

Zaista je šteta, a na mene djeluje i bolno, što je tako ugledno izdavačko poduzeće izdalo tako dobru zbirku pripovijedaka s tako malo brige o ravnoteži umjetničkih i gramatičko-pravopisnih elemenata. Ali kamo sreće, da je to tako samo s tom knjigom!

NEKOLIKO NAPOMENA UZ PRIJEDLOGE HFD-a O ZAREZU

Miroslav Kravar

U prijedlozima o zarezu, što ih je Pravopisna sekcija HFD-a pred nekoliko mjeseci stavila na javnu diskusiju (v. »Jezik« II, str. 117.—121.), iznesene su u nacrtu dvije vrste interpunkcije (bolje reći: dva načina bilježenja zarez, jer se radi samo o zarezu): dosadašnja, nešto preinačena »gramatička«, koja je u samoj sekciji već dobila većinu glasova, i nova »stilska«, koja ondje nije prošla.

Ne mislim ovdje ulaziti u načelno i u stručnom krugu već dovoljno pretreseno pitanje, koji nam od dva predložena principa bolje odgovara, to više što se čini, da će do konačne odluke, a pogotovu do njezine potpune provedbe, proći još neko vrijeme. Jer iskustvo nas uči, da kod nas pravopisna disciplina, koja ni inače nije na visini, ne popušta nigdje tako lako kao u pitanju zarez. Tome se ne treba čuditi, kad se zna, da se naši ljudi od pera, možda i s razlogom, baš prema propisima o zarezu odnose više puta skeptički.

Evo samo nekoliko napomena u vezi s prijedlozima Pravopisne sekcije.

Na početku drugoga prijedloga označuje se zarez kao znak za stanku (pauzu). Tu se odmah nameće pitanje: ako se zarezom bilježi u pismu ono, što se u govoru čuje kao stanka, kako je onda moguće, da ima više nego jedan način bilježenja